

POJAM TROŠENJA*

Nedovoljnost načela klasične korisnosti

Svaki put kad smisao neke rasprave zavisi od osnovne vrednosti reči *koristan*, to jest svaki put kad se načne neko suštinsko pitanje koje se tiče života ljudskih društava, uvek se, bez obzira na osobe koje učestvuju i na izneta mišljenja, može reći da diskusija dobija pogrešan tok, a sam problem biva zaobiđen. U stvari, ako imamo u vidu manje ili više divergentan skup današnjih koncepcija, onda ne postoji nijedan konkretan način da se definiše šta je za ljude korisno. O tome svedoči neophodnost da se bez imalo opravdanja pribegava načelima koja se postavljaju s onu stranu koristi i užitka: *čast* i *dužnost* se licemerno upotrebljavaju u kombinacijama vezanim za novčani interes, dok Duh — da i ne govorimo o Bogu — služi za zabašurivanje intelektualne pometnje onih osoba koje ne pristaju da prihvate neki zatvoreni sistem.

Ipak, tekuća praksa ne dozvoljava da je zbune ove elementarne teškoće, i na prvi pogled se čini da opšta svest jedino može da suprotstavi načelu klasične korisnosti, odnosno tobožnje materijalne korisnosti samo verbalne ograde. Cilj korisnosti je, teorijski gledano, zadovoljstvo — ali samo u umerenom obliku, budući da se žestok užitak smatra *patološkim* — te se korisnost ograničava na sticanje (praktično — na proizvodnje) i na očuvanje dobara s jedne strane — na reprodukciju i očuvanje ljudskih života s druge strane (na to se, doduše, nadovezuje borba protiv bola čiji je značaj sam po sebi dovoljan da ukaže na negativni karakter načela zadovoljstva kao teorijske osnove). U nizu kvantitativnih predstava vezanih za ovakvu plitku i neodrživu koncepciju egzistencije, jedino je problem reprodukcije doista sporan, zato što

*) Georges Bataille, *La nation de dépense*, u *Oeuvres Complètes I*, Premier éerits 1922—1940. La critique sociale, Gallimard, 1970.

Tekst je pročitao na Trećem programu Radio Beograda.

preterano povećanje broja ljudi pretilo da umanjiti ulogu pojedinca. Ali gledano u celini, svaki uopšteno sud o društvenoj delatnosti podrazumeva načelo po kojem svaki pojedinačni napor mora da bude svodiv, da bi važio, na fundamentalne potrebe proizvodnje i očuvanja. Bilo da je reč o umetnosti, dopuštenom razvratu ili igri, užitak se na kraju krajeva svodi, u *postojećim* intelektualnim predstavama, na svojevrstan ustupak, što će reći na razbibrigu čija bi uloga bila sporedna. Najvrednija strana života data je kao uslov — ponekad čak vredan ža-ljenja — društvene proizvodne delatnosti.

Istina je da lično iskustvo, ako je reč o mladom čoveku, sposobnom da nerazumno čerda i uništava, uvek opovrgava tu kukavnu koncepciju. Ali čak i onda kad sebe procerdava i uništava ne vodeći o tome ni najmanje računa, ni naj-lucidniji čovek ne zna zbog čega to čini ili uobražava da je bolestan; on je nesposoban da *utilitarno* opravda svoje ponašanje, i ne pada mu na pamet da jedno ljudsko društvo može imati, kao i on sam, neku *korist* od zamašnih gubitaka, od katastrofa koje, *u skladu s definisanim potrebama*, izazivaju burne depresije, krize teskobe i, u krajnjoj liniji, izvesno orgi-jastičko stanje.

Tako protivrečnost između postojećih društve-nih koncepcija i stvarnih potreba na najmučniji način podseća na uskogrudost shvatanja koja dovode do toga da se otac suprotstavlja zadovoljenu potreba sina koga izdržava. Ta uskogru-dost je tolika da je sinu nemoguće da izrazi svoju volju. Očevo poluzlonamerno staranje obuhvata stan, odeću, hranu, eventualno neke bezazlene rasonode. Ali sin čak nema pravo ni da govori o onome što kod njega izaziva grozničavost: on je primoran da pusti da se veruje da nikakav *užas* ne dolazi za njega u obzir. Tužno je reći da je u tom pogledu *svesno čovečanstvo ostalo maloletno*: ono sebi priznaje pravo da stiče, da čuva ili da troši racionalno, ali načelno isklju-čuje *neproizvodno trošenje*.

Istina je da je to isključivanje površno i da ono ne menja praktičnu delatnost kao što ni zabrane ne ograničavaju sina, koji se, kad mu otac nije prisutan, odaje neispovedivim zaba-vama. Čovečanstvo može da prepusti zadovolj-stvu da za njegov račun izrazi ukorenjena shva-tanja plitke samodovoljnosti i očinskog slepila. Ono u praksi ipak nalazi načina da zadovoljava potrebe čija divljačnost razoružava i čak izgleda da je ono u stanju da ostane jedino na granici užasa. Isto tako je teško poverovati da će za nekog ko je iole nesposoban da se potpuno prilagodi zvaničnim gledištima ili onima koja mogu da postanu takva, da je za nekog ko je iole sklon da podlegne privlačnosti onoga što

osuđuje njegov život na razaranje ustanovljenog autoriteta, predstava o spokojnom svetu, saobraznom njegovim proračunima, može biti išta drugo do lagodna iluzija.

Prema tome, teškoće koje se mogu susresti pri razradi neke koncepcije koja se ne podudara sa modusom ropskog odnosa oca i sina, nisu neprebrodive. Moguće je da se prihvati istorijska nužnost maglovitih i varljivih predstava namenjenih većini koja ne dela bez minimuma zablude (služeći se njom kao drogom) i koja, uostalom, u svim okolnostima, odbija da se prepozna u lavirintu koji je rezultat ljudskih nedoslednosti. Kad je reč o neobrazovanim ili nedovoljno obrazovanim delovima stanovništva, krajnje pojednostavljenje predstavlja jedinu mogućnost da se izbegne smanjenje agresivne snage. Ali bilo bi kukavički da se kao granica spoznaje prihvate uslovi bede, uslovi oskudice u kojima su stvorene takve pojednostavljene predstave. I, ako je neka manje proizvoljna koncepcija osuđena da, u stvari, ostane ezoterična, ako, kao takva, nailazi na nezdravo gnušanje u neposrednim okolnostima, treba reći da je to gnušanje zapravo stid jedne generacije u kojoj se pobunjeni boje bučnosti sopstvenih reči. Nemoguće je, dakle, da se o tome vodi računa.

Načelo gubitka

Nije moguće da se ljudska delatnost u potpunosti svede na procese proizvodnje i očuvanja, a potrošnja se mora podeliti na dva odvojena dela. Prvi, ograničen, može da se predstavi slikom nužnog minimuma, za pojedince nekog datog društva, koji je neophodan za očuvanje života i nastavljanje proizvodne delatnosti: to je jednostavno fundamentalni uslov proizvodne delatnosti. Drugi deo se može predstaviti takozvanim neproizvodnim troškovima: raskoš, pogrebne svečanosti, ratovi, obredi, izgradnja skupocenih spomenika, igre, spektakli, umetnost, perverzna seksualna aktivnost (to jest lišena genitalne svrhe), sve su to delatnosti koje, barem u prvobitnim uslovima, imaju svrhu u sebi samima. A neophodno je da se naziv *trošenje* zadrži za te neproizvode oblike, uz izuzimanje svih modusa potrošnje koji služe kao posrednici proizvodnje. Mada je uvek moguće suprotstavljati raznih nabrojanih oblika, oni konstituišu jednu celinu koja se odlikuje time što je u svim slučajevima naglasak stavljen na *gubitak* koji mora biti najveći mogući da bi takva delatnost imala svoj istinski smisao.

Ma koliko to načelo gubitka, odnosno neuslovljenog trošenja bilo u suprotnosti s ekonomskim načelom ravnoteže računa (trošenje se redovno nadoknađuje sticanjem), jedinim *racionalnim* u

strogom smislu reči, ono se može izneti na videlo pomoću malog broja primera iz svakodnevnog iskustva.

1. Nije dovoljno da nakit bude lep i bleštav, što bi omogućilo da bude zamenjen lažnim: žrtvovanje određenog bogatstva kojem smo pretpostavili nisku dijamanta nužno je za ostvarenje opsenjujućeg karaktera te niske. Ova činjenica se mora dovesti u vezu sa simboličkom vrednošću dragog kamenja, opštepoznatom u psihoanalizi. Kada dijamant ima u snu značenje izmeta, tu nije reč samo o asocijaciji na osnovu kontrasta: u nesvesnom su i dijamanti i izmet proklete materije koje teku iz jedne rane, delovi sopstvenog bića namenjeni očiglednom žrtvovanju (oni, u stvari, služe kao raskošni pokloni nabijeni seksualnom ljubavlju). Funkcionalni karakter dragog kamenja zahteva da ono ima ogromnu materijalnu vrednost, što samo po sebi objašnjava slabo uvažavanje najlepših imitacija, koje su manje-više bezvredne.

2. Obredi iziskuju krvavo čerdanje *žrtvenih* ljudi i životinja. U etimološkom smislu, žrtvovanje (*le sacrifice*) zapravo znači proizvođenje *sakralnih stvari*. Od samog početka se vidi da su sakralne stvari stvorene jednom operacijom vezanom za gubitak: posebno se uspeh hrišćanstva mora objasniti vrednošću teme sramnog raspinjanja na krst božjeg sina, koja upućuje ljudsku strepnju ka predstavi bezgraničnog gubitka i pada.

3. U raznim takmičarskim igrama, do gubitka uglavnom dolazi u složenim okolnostima. Troše se znatne sume novca za održavanje lokacija, životinja, sprava, ili ljudi. Energija se rasipa u najvećoj mogućoj meri tako da to zapanjuje, u svakom slučaju neuporedivo intenzivnije nego u proizvodnim poduhvatima. Smrtna opasnost se ne izbegava, već je, naprotiv, predmet snažne nesvesne privlačnosti. S druge strane, takmičenja su ponekad povod za javno dodeljivanje nagrada. Svemu tome prisustvuju ogromne mase ljudi: njihove strasti su tu najčešće veoma raspaljene, a na opkladama se gube ludo velike svote novca. Istina je da taj opticaj novca donosi korist malom broju profesionalnih kladilaca, ali je ipak činjenica da se on može smatrati stvarnim *nabojem* strasti raspojasanih u okviru takmičenja i da kod velikog broja kladilaca dovodi do gubitka nesrazmernih njihovim mogućnostima; ti gubici ponekad dostižu toliki stepen bezumnosti da kockarima jedino preostaje zatvor ili smrt. Pored toga, razni oblici neproizvodnog trošenja mogu biti vezani, zavisno od okolnosti, za velike takmičarske spektakle: kao što neki elementi koji se kreću bivaju privučeni većim vrtlogom. Tako su za konjske trke vezani

procesu društvene kvalifikacije na osnovu ras-koši (dovoljno je pomenuti postojanje Džokej klubova) i razmetljiva proizvodnja luksuznih modnih noviteta. Treba, uostalom, skrenuti pažnju na to da je trošenje na današnjim trkama beznačajno u poređenju s ekstravagancijama Vizantinaca koji su s konjskim takmičenjima povezivali celokupnu javnu delatnost.

4. Sa stanovišta trošenja, proizvodnja umetničkih dela mora se podeliti na dve velike kategorije. Prvu sačinjavaju arhitektura, muzika i ples. Ta kategorija obuhvata *stvarne* troškove. Međutim, vajarstvo i slikarstvo, čak i ako zanemarimo samo korišćenje mestâ za ceremonije ili spektakle, uvode u samu arhitekturu načelo druge kategorije, načelo *simboličnog* trošenja, a i muzika i ples lako mogu dobiti spoljašnja značenja.

Književnost i pozorište, koji spadaju u treću kategoriju, u svom najvišem obliku izazivaju strah i užasnutost simboličnim predstavljanjem tragičnog gubitka (propasti ili smrti); u svom manje značajnom obliku, oni izazivaju smeh predstavama analogne strukture, ali lišenim izvesnih elemenata zavodenja. Naziv „poezija”, koji se primenjuje na najmanje degradirane, najmanje intelektualne oblike izražavanja nekog stanja gubitka, može se smatrati sinonimom trošenja: on, u stvari, na najprecizniji način ukazuje na stvaranje pomoću gubitka. Smisao poezije je, dakle, srodan smislu *prinošenja žrtve*. Istina je da se naziv „poezija” može s pravom primeniti samo na jedan izuzetno redak sediment onoga što on obično označava i da se, u nedostatku prethodne redukcije, tu mogu uvući najgore zabune; međutim, nemoguće je da se u kratkom uvodnom izlaganju govori o beskrajno promenljivim granicama koje dele te sporedne formacije od nesvodivog elementa poezije. Lakše je da se ukaže na to da, za retka ljudska bića koja raspolažu tim elementom, poetsko trošenje prestaje da bude simbolično po svojim posledicama: tako da funkcija predstavljanja stavlja na kocku, u izvesnoj meri, i sam život onog ko je preuzima na sebe. Ona ga osuđuje na najvarljivije oblike delanja, na bedu, beznade, traganje za nepostojanim senkama koje jedino mogu da ponude vrtoglavicu ili pomamu. Često se dešava da neko raspolaže rečima samo radi sopstvene propasti (gubitka), tako da je primoran da bira između sudbine koja ga čini izopštenikom, toliko suštinski odvojenim od društva kao što je izmet odvojen od vidljivog života, i odustajanja čija je cena osrednja delatnost, podređena vulgarnim i površnim potrebama.

Proizvodnja, razmena i neproizvodno trošenje

Pošto smo ustanovili postojanje trošenja kao društvene funkcije, treba da razmotrimo kakvi su odnosi te funkcije sa suprotnim funkcijama proizvodnje i sticanja. Ti odnosi se smesta pokazuju kao odnosi *nekog cilja i korisnosti*. Čak i ako je istina da proizvodnja i sticanje, menjajući oblik tokom svog razvoja, uvode jednu promenljivu koju moramo poznavati ako želimo da shvatimo istorijske procese, oni su ipak samo sredstva podređena trošenju. Ma koliko bila zastrašujuća, ljudska beda nikad nije u tolikoj meri uticala na društva da bi briga o očuvanju, koja proizvodnju prividno čini ciljem, prevagnula nad neproizvodnim trošenjem. Da bi se održala ta nadmoć, s obzirom na to da se vlast nalazi u rukama klasa koje troše, beda je isključena iz celokupne društvene delatnosti: jedini način da se siromasi vrate u kolo moći jeste revolucionarno uništenje klasa koje je drže, to jest krvavo i ničim ograničeno društveno trošenje.

Sekundarni karakter proizvodnje i sticanja u odnosu na trošenje najjasnije se vidi u primitivnim ekonomskim institucijama, samim tim što se razmena tu još uvek smatra rasipničkim gubitkom predmeta koji se ustupaju: ona se na taj način, u osnovi, pokazuju kao proces trošenja na kojem se, kao na podlozi, razvio proces sticanja. Klasična ekonomija je mislila da se prvobitna razmena obavljala u vidu trampe: međutim, nije postojao nikakav razlog za pretpostavku po kojoj je jedno sredstvo sticanja kakvo je razmena moglo imati za svoj izvor ne potrebu za sticanjem, koju danas zadovoljava, već suprotnu potrebu za razaranjem i gubitkom. Tradicionalna koncepcija porekla ekonomske osposorenosti je tek nedavno, tako da veliki broj ekonomista i dalje proizvoljno predstavlja trampu kao preteču trgovine.

Mos je arhaičnu formu razmene, suprotnu veštački stvorenom pojmu trampe, identifikovao pod imenom *potlača*¹⁾, pozajmljenom od Indijanaca sa severozapada Amerike, predstavnika najizrazitijeg tipa potlača. Institucije analogne indijanskom potlaču ili tragovi takvih institucija, pronađene su širom sveta.

Potlač Indijanaca iz plemena Tlingit, Haida, Cimšijan, Kvakjuti sa severozapadne obale precizno je proučen počev od kraja XIX veka (ali tada još nije bio upoređen sa arhaičnim oblicima razmene drugih zemalja). Manje napredna među američkim plemenima upražnjavaju pot-

¹⁾ O potlaču, videti Mosov (Marcel Mauss) Ogled o daru, oblik i smisao razmene u arhaičnim društvima, *Sociologija i antropologija* (2), Prosveta, Beograd, 1982.

lač prilikom promena u statusu ličnosti — kao što su inicijacije, venčanja, pogrebi — ali se potlač, čak i u svom razvijenijem obliku, nikad ne može odvojiti od neke svetkovine, bilo da je prouzrokuje ili da je prati. Potlač isključuje svako cenkanje i uglavnom se sastoji u javnom darivanju velikog bogatstva, s ciljem da se neki suparnik ponizi, izazove i obaveže. Vrednost razmene samog dara je, dakle, rezultat toga što primalac dara, da bi neutralisao poniženje i odgovorio na izazov, mora da ispuni obavezu koju je uzeo na sebe čim je prihvatio dar i da kasnije uzvratí većim darom, to jest da ga vrati sa kamatom.

Međutim, darivanje nije jedini oblik potlača; takođe je moguće da se suparnici izazovu spektakularnim uništavanjem bogatstva. Ovaj poslednji oblik dovodi potlač u vezu sa religijskim prinošenjem žrtve, budući da su ta uništavanja teorijski namenjena mitskim precima darodavaca. Ne tako davno, dogodilo se da se jedan poglavica Tlingit Indijanaca pojavio pred svojim suparnikom i pred njim zadavio nekoliko svojih robova. To razaranje je u datoj prilici uzvraćeno davljenjem još većeg broja robova. I pripadnici plemena Čukči sa krajnjeg severozapada Sibira, gde postoje institucije analogne potlaču, iz istih razloga dave veoma vredne zaprege pasa, da bi zapanjili i ponizili neku drugu grupu. Na severozapadu Amerike, pri takvim uništavanjima čak dolazi do paljenja čitavih sela, čitavih flota čamaca. Bakarne ploče ukrašene grbovima²⁾, svojevrsno platežno sredstvo, kojima se ponekad pridaje tolika fiktivna vrednost da predstavljaju ogromno bogatstvo, lome se ili razbijaju, ili bacaju u more. Mahnitost koja je inače odlika svetkovanja povezuje se i sa žrtvovanjem imetka i darovima, sakupljenim u nameri da zapanje suparnika i da ga sravne sa zemljom.

Postojanje kamate, koja igra redovnu ulogu u ovim operacijama u vidu obaveznog viška prilikom uzvratnog potlača, moglo je da navede na pomisao da je zajmljenje sa kamatom moralo smeniti trampu u istoriji porekla razmene. U stvari, treba priznati da se u civilizacijama s potlačem bogatstvo umnožava na način koji podseća na inflaciju kredita u bankarskoj civilizaciji: što znači da bi bilo nemoguće da se u istima realizuje celokupno bogatstvo koje poseduju svi darodavci i to zbog obaveza koje su preuzeli svi primaoci darova. No ova sličnost se odnosi samo na jednu sekundarnu odliku potlača.

Upravo ustanovljenje pozitivnog karaktera gubitka — koji donosi otmenost, čast, rang u hijerarhiji — daje ovoj instituciji njenu vrednost.

²⁾ Što znači da podrazumevaju suparništvo i borbu.

punu značenja. Dar se mora smatrati gubitkom, a samim tim i delimičnim uništavanjem; a želja za uništavanjem se delimično prenosi na primaoca dara. U nesvesnim oblicima, kakve opisuje psihoanaliza, dar simbolizuje izbacivanje izmeta, i samo povezano sa smrću u skladu sa fundamentalnom vezom analnog erotizma i sadizma. Izmetni simbolizam bakarnih ploča s grbovima, koje na severozapadnoj obali predstavljaju najpogodnije predmete za darivanje, zasniva se na veoma bogatoj mitologiji. U Melaneziji, darodavac o veličanstvenim darovima koje stavlja pred noge suparničkog poglavice govori kao o svom izmetu.

Posledice u poretku sticanja samo su nenamerni rezultat — barem u onoj meri u kojoj su pobude koje upravljaju operacijom ostale primitivne — jednog procesa upravljenog u suprotnom smeru. Mos kaže da bi bilo idealno da se da potlač koji ne bi bio uzvraćen. Taj ideal ostvaruju izvesna razaranja za koje u običajnom pravu ne postoji moguća protivteža. S druge strane, kako su plodovi potlača u neku ruku unapred založeni u nekom novom potlaču, arhaično načelo imetka je obelodanjeno bez ijednog od ublaženja koja su rezultat škrtačenja do koga je došlo na kasnijim stupnjevima: bogatstvo se pojavljuje kao tekovina utoliko što bogat čovek stiče neku moć ali je ono u potpunosti usmereno ka gubitku u tom smislu što je to moć gubljenja. Slava i moć su s njom povezane jedino preko gubitka.

Kao svojevrsna igra, potlač je sušta suprotnost načelu očuvanja: on ukida stabilnost bogatstva kakva je postojala u okviru totemske ekonomije, gde je posedovanje bilo nasledno. Jedna prekomerna razmenjivačka delatnost je na mesto prava nasleđivanja stavila neku vrstu vrtoglavog obrednog pokera, kao izvor bogatstva. Ali kockari nikad ne mogu da se povuku kad jednom zgrnu bogatstvo: oni i dalje ostaju predani na milost i nemilost izazovu. Dakle, funkcija bogatstva nije ni u kom slučaju u tome da onog ko ga poseduje *zaštiti od potrebe*. Naprotiv, imetak, u funkcionalnom smislu, a sa njim i sam posednik, ostaju izloženi *milosti i nemilosti potrebe za neumerenim gubitkom* koja postoji u endemskom obliku u nekoj društvenoj grupi.

Tako se korisnost proizvodnje i neraspisničke potrošnje, koje su preduslov bogatstva, pokazuju kao relativna.

Funkcionalna potrošnja bogatih klasa

Pojam potlača strogo uzev isključivo odgovara agonističkom trošenju vrste do kojeg je došlo iz izazova, koje dovodi do uzvratanja odgova-

rajućih protivvrednosti, što će reći, oblicima koji se za arhaična društva ne razlikuju od razmene.

Važno je imati na umu da je razmena u svom začetku bila *neposredno* podređena jednom ljudskom cilju; ipak je očigledno da je njen razvoj, vezan za napredak načina proizvodnje, počeo tek na stupnju na kojem je prevaziđena ta neposredna podređenost. Samo načelo na kojem se zasniva funkcija proizvodnje zahteva da proizvodi budu pošteđeni od gubitka, makar privremeno.

U trgovačkoj ekonomiji, procesi razmene imaju smisao sticanja. Bogatstvo više nije izloženo na kockarskom stolu i postalo je relativno stabilno. Tek kad je stabilnost obezbeđena i više ne može biti dovedena u pitanje čak ni znatnim gubicima, ta dobra potpadaju pod režim neproizvodnog trošenja. Elementarne komponente potlača se sreću u tim novim uslovima u oblicima koji više nisu tako nedvosmisleno antagonistički: trošenje je uvek namenjeno sticanju ili održavanju položaja, ali, načelno uzev, njegov cilj više nije da tim putem neko drugi izgubi svoj položaj.

Ma kakav oblik uzela ova ublaženja, razmetljivi gubitak ostaje univerzalno vezan za bogatstvo, kao njegova krajnja funkcija.

Društveni položaj je u manjoj ili većoj meri vezan za posedovanje imetka, ali i to pod uslovom da se imetak delimično žrtvuje neproizvodnim društvenim trošenjima kao što su svetkovine, spektakli i igre. Može se zapaziti da u „dvljim“ društvima, u kojima je eksploatacija čoveka po čoveku još neznatna, proizvodi ljudske delatnosti ne pritiču bogatim ljudima samo zbog društvenih usluga zaštite ili upravljanja koje oni, kako se smatra, pružaju, već i zbog troškova namenjenih spektaklima koji su njihova obaveza. U takozvanim civilizovanim društvima tek je nedavno iščezla funkcionalna obaveza vezana za bogatstvo. Propast paganizma dovela je do iščezavanja igara i kultova čije su troškove obavezno morali da snose bogati Rimljani: zato je i moglo da se kaže da je hrišćanstvo individualizovalo svojinu time što je vlasniku dalo pravo potpunog raspolaganja sopstvenim proizvodima i ukinulo društvenu funkciju svojine. Bar je tu funkciju ukinulo kao obaveznu, jer je pagansko trošenje, propisano običajnim pravom, u hrišćanstvu zamenjeno slobodno davanom milostinjom, bilo tako što su bogati raspodeljivali svoj imetak siromašnima, bilo, pre svega, u vidu izuzetno značajnih donacija crkvama, a kasnije manastirima; crkve i manastiri u Srednjem veku zapravo su preuzeli najveći deo funkcija vezanih za velike spektakle.

Danas su obimni i slobodni oblici neproizvodnog trošenja nestali, no ipak ne treba zaključiti da sâmo načelo trošenja više nije cilj ekonomske delatnosti.

Izvesna evolucija bogatstva, čiji simptomi imaju snisao bolesti i iscrpljenosti, na kraju se pretvara u svojevrstan stid od sebe, a istovremeno u sitničavo licemerstvo. Iščezlo je sve što je bilo velikodušno, orgijastično, neumereno: teme rivalstva koje i dalje uslovljavaju industrijsku delatnost razvijaju se u potaji i nalikuju sramnom podrigivanju. Predstavnici buržoazije su prihvatili prituljeno ponašanje: bogatstvo se danas izlaže iza zidova, u skladu sa ponižavajućim konvencijama koje izazivaju potištenost. Povrh toga, buržuji iz srednje klase, činovnici i sitni trgovci, uspevši da se dokopaju nekog osrednjeg ili malog imetka, do kraja su srozali razmetljivo trošenje, koje je doživelo neku vrstu parcelisanja i od koga još jedino ostaje mnoštvo taštih napora vezanih za gadne odmazde.

Ipak, uz nekoliko izuzetaka, takva prenemaganja su postala osnovni razlog života, rada i patnje za svakoga kome nedostaje hrabrost da osudi svoje trulo društvo na revolucionarno razaranje. Oko modernih banaka, kao i oko totemskih „stubova” Kvakjuti Indijanaca, ista želja da zasene i rasrde pokreće pojedince i uvlači ih u jedan sistem sitnih razmetanja kojima se uzajamno zaslepljuju kao prejakom svetlošću. Na nekoliko koraka od banke, dragulji, haljine, kola čekaju u izlozima dan kad će poslužiti kao dokaz povećanog bogatstva i sjaja nekog groznog industrijalca i njegove još groznije matore supruge. Na nižem stupnju, zlatni zidni satovi, trepezarijski ormani, veštačko cveće čine podjednako sramne usluge bračnim parovima bakala. Ljudska surevnjivost se rasplamsava kao kod divljaka, podjednako snažno: jedino su iščezle darežljivost i otmenost, a sa njima i uzvraćanje u obliku spektakala koje su bogataši priređivali siromasima.

Kao klasa koja poseduje bogatstvo, koja je uz bogatstvo dobila i obavezu funkcionalnog trošenja, moderna buržoazija se odlikuje načelnim odbijanjem te obaveze. Ona je, za razliku od aristokratije, pristala da *troši samo za sebe*, u svom uskom okviru, to jest prikrivajući svoje trošenje, koliko god je to moguće, pred očima drugih klasa. Taj posebni oblik je, izvorno, rezultat stvaranja i uvećavanja bogatstva u senci pleničke klase moćnije od same buržoazije. Tim ponižavajućim koncepcijama o ograničenoj potrošnji odazvale su se racionalističke koncepcije koje je buržoaska klasa razvila od XVII veka i čiji je jedini snisao jedno strogo *ekonomsko* predstavljanje sveta, u vulgarnom, građanskom

smislu reči. Mržnja prema trošenju je razlog postojanja i opravdanje buržoazije: ona je u isti mah načelo njenog užasnog licemerstva. Fundamentalna pritužba buržuja odnosila se na rasipnost feudalnog društva, a kad su se sami domogli vlasti, poverovali su da su zbog svojih navika skrivanja u stanju da vladaju na način koji je prihvatljiv za siromašne klase. Treba priznati da narod nije u stanju da ih mrzi onoliko koliko je mrzeo svoje stare gospodare, kao što nije u stanju ni da ih voli, ako ništa drugo zbog toga što oni bar ne mogu da sakriju svoje ogavno lice, neoplemenjeno i grabežljivo i tako užasno sitno da od pogleda na njega čitav ljudski život izgleda srozan.

Svest naroda jedino može da im se suprotstavi time što će suštinski sačuvati načelo trošenja u čijem se svetlu buržoaska egzistencija pojavljuje kao ljudska sramota i užasno poništenje.

Klasna borba

Prisilivši sebe na jalovost u pogledu trošenja, sacobrazno razumu koji o svemu vodi *računa*, buržoasko društvo je jedino uspelo da razvije sveopštu sitničavost. Ljudski život dobija pun zamah, u skladu s nesvodivim potrebama, još samo u naporima onih koji dovode do krajnosti posledice postojećih racionalističkih koncepcija. Ostaci tradicionalnih oblika trošenja odlikuju se atrofijom, a burni rasipnički vrtlog se izgubio u nečuvenom rasplamsavanju *klasnih borbi*.

Komponente klasne borbe se u procesu trošenja pojavljuju još u arhaičnom periodu. Prilikom potlača, bogat čovek raspodeljuje svoje proizvode kojima su ga snabdeli siromasi. On nastoji da se uzdigne iznad podjednako bogatog suparnika, ali najviši predočeni stepen uzdižanja zapravo ima za cilj da ga što više udalji od prirode siromaha. Tako se trošenje iako ima društvenu funkciju, smesta svodi na jedan agonistički cilj razdvajanja, na izgled antidruštven. Bogat čovek dovodi do krajnosti gubitak siromašnog čoveka stvarajući za njega jednu kategoriju srozavanja i poniženosti koja otvara put ropstvu. A očigledno je da je iz baštine starog rasipničkog sveta moderni svet nasledio tu kategoriju, danas rezervisanu za proletere. Buržoasko društvo, koje želi da sobom upravlja u skladu sa racionalnim načelima, koje uostalom teži da svojim razvojem ostvari izvesnu ljudsku homogenost, zacemento ne prihvata bez protestovanja jednu podelu koja izgleda razorna za samog čoveka, ali je ono nesposobno da u tom otporu ode dalje od teorijske negacije. Ono daje radnicima prava jednaka sa pravima gospodara i obznanjuje tu jednakost ispisujući tu reč javno po zidovima: međutim, gospodari, koji se pona-

šaju kao da su oni izraz samog društva, zaokupljeni su — ozbiljnije nego bilo kojom drugom brigom — potrebom da pokažu da oni ni po čemu ne sudeluju u niskom položaju ljudi koje zapošljavaju. *Cilj delatnosti radnika je da proizvode da bi mogli da žive, a cilj kapitalističke proizvodnje je proizvodnja koja osuđuje radnike proizvođače na užasno srozavanje*: jer uopšte nije moguće razdvojiti kvalifikaciju kojoj se teži kroz oblike trošenja svojstvene kapitalisti, koji treba da ga veoma izdignu iznad ljudske niskosti, i same niskosti čija je funkcija upravo da priušti takvu kvalifikaciju.

Onaj ko toj koncepciji agonističkog društvenog trošenja suprotstavlja brojne buržoaske napore koji treba da služe poboljšanju sudbine radnikâ, samo izražava podli kukavičluk modernih viših klasa koje više nemaju snage da priznaju svoja razaranja. Ono što kapitalisti troše da bi pomogli proleterima i pružili im priliku da se uzdignu na ljudskoj lestvici jedino svedoči o nemoći — i to usled iscrpljenosti — da se ide do kraja u jednom procesu trošenja. Ostvarivši propast (gubitak) siromašnog čoveka, zadovoljstvo bogataša ostalo je bez svog sadržaja, neutralizovano je: ono ustupa mesto nekoj vrsti apatične ravnodušnosti. U tim uslovima, da bi se, uprkos elementima koji teže da ga naruše (u sadizam, samilost), ipak održalo jedno neutralno stanje koje je usled apatije čak prilično prijatno, izgleda korisno da se nadoknađuje deo trošenja koji dovodi do niskog položaja i bede i to novim trošenjem, koje treba da ublaži rezultate prvog. Politička sposobnost vlasnika kapitalističkog preduzeća, udružena sa izvesnim prosperitetom, omogućava da taj proces kompenzacije ponekad bude prilično obiman. Tako se u anglosaksonskim zemljama, posebno u Sjedinjenim Američkim Državama, primarni proces odvija na račun jednog relativno malog dela stanovništva, radnička klasa je navedena da u izvesnoj meri i samo u tome učestvuje (naročito otkad je to olakšano postojanjem jedne klase koja se po sveopštoj saglasnosti smatra niskom, kao što je klasa crnaca). Ali ta izvrdavanja, čiji je značaj, uostalom, strogo ograničen, ne menjaju ni u čemu fundamentalnu podelu klasa ljudi na dostojne i nedostojne. Svirepa igra društvenog života ne varira u raznim civilizovanim zemljama u kojima uvredljivi blesak bogataša uništava i srozava samu ljudsku prirodu nižih klasa.

Treba dodati da ublaženje brutalnosti gospodarâ — koje nije toliko usmereno na samo razaranja koliko na psihološke težnje prema razaranja — odgovara opštoj atrofiji starih procesa izdašnog trošenja koja odlikuje moderno doba.

Međutim, klasna borba postaje najgrandiozniji oblik društvenog trošenja kad se nje poduhvate i razviju je sami radnici u obimu koji ugrožava samu egzistenciju gospodarâ.

Hrišćanstvo i revolucija

Nezavisno od pobune, izazvani siromasi su mogli da odbiju svako moralno sudelovanje u jednom sistemu ugnjetavanja u kome jedni ljudi ugnjetavaju druge: u izvesnim istorijskim okolnostima, oni su uspeli, pogotovo posredstvom simbola, čak snažnijih od stvarnosti, da sroza-ju celokupnu „ljudsku prirodu“ do tako užasne sramote da je zadovoljstvo bogatih da odmeravaju bedu ostalih odjednom postalo suviše žestoko da bi se moglo podnositi bez vrtoglavice. Tako je, nezavisno od svih obrednih formi, došlo do jedne razmene pomamnih izazova, naročito na strani siromašnih, do neke vrste potlača u kojem su se stvarna prljavština i razotkrivena moralna gnusoba takmičile po užasnoj veličini sa svim što je u svetu raskošno, čisto i blistavo: a za taj oblik grčevitih previjanja otvoren je jedan izuzetan izlaz u vidu religioznog beznada koje je bilo njegova bezrezervna eksploatacija.

Sa hrišćanstvom je naizmenično smenjivanje zanosa i straha, mučenja i orgija, koje je predstavljalo religijski život, primorano da se udruži oko jedne tragičnije teme, da se sjedini s jednom bolesnom društvenom strukturom koja je samu sebe raskidala sa najgnusnijom svirepošću. Trijumfalno pojanje hrišćana veliča Boga zato što je on ušao u krvavu igru društvenog rata, zato što je „unizio moćnike i uzvisio bednike“. Hrišćanski mitovi povezuju društvenu sramotu, raspadanje rassetog i božanski blesak i veličinu. Tako verski kult preuzima totalnu funkciju protiv stavljanja suprotno usmerenih sila, funkciju koja je dotad bila podeljena između bogatih i siromašnih, s tim što su jedni osuđivali druge na propast. On se tesno povezuje sa zemaljskim beznadem, pošto je i sam samo jedan epifenomen bezmerne mržnje koja razdvaja ljude, ali epifenomen koji teži da stane na mesto ukupnosti divergentnih procesa koje sažima. Saobrazno rečima pripisanim Hristu, koji je rekao da je došao da podeli, a ne da vlada, religija, dakle, uopšte ne teži ukidanju onoga što drugi smatraju ljudskom ranom: u svom neposrednom obliku, u onoj meri u kojoj je njeno kretanje ostalo slobodno, ona se, međutim, šćućuruje u jednoj gnusobi neophodnoj njenim ekstatičnim mukama.

Šmisao hrišćanstva se pokazuje u daljem razvoju sumanutih posledica klasne potrošnje, u

jednoj agonističkoj orgiji mentalne prirode koja se sprovodi na užtrb stvarne borbe.

Ipak, ma koliki da je značaj koji je ona zadobila u ljudskoj aktivnosti, hrišćanska *skrušenost* je samo jedna epizoda u istorijskoj borbi nedostojnih protiv dostojnih, nečistih protiv čistih. Kao da je društvo, svesno svoje nepodnošljive razdiranosti, za neko vreme postalo mrtvo pijano, da bi u tome sadistički uživalo: najteže pijanstvo nije umanjilo posledice ljudske bede, a kako se eksploatisane klase suprotstavljaju višim klasama sve svesnije, nije moguće da se mržnji postavi bilo kakva zamisliva granica. U istorijskom vrenju se jedino reč Revolucija uzdiže nad uobičajenom zbrkom i donosi obećanja koja odgovaraju neograničenim zahtevima masa: jednostavan zakon reciprociteta traži da se nadamo da su gospodari, eksploatatori, čija je funkcija da stvaraju ponižavajuće forme koje isključuju ljudsku prirodu — tako da ta priroda postoji na rubu zemlje, to jest na rubu kala — osuđeni na strah, *one velike večeri* kad njihove lepe fraze budu prigušene smrtnim kricima pobune. To je krvava nada koja se svakog dana upliće u egzistenciju naroda i koja sažeto izražava nepotčinjen sadržaj klasne borbe.

Klasna borba ima jedan jedini mogući ishod: propast onih koji su radili na propasti „ljudske prirode“.

Ali ma kakva bila pretpostavljena forma razvitka, bila ona revolucionarna ili ropska, sveopšte konvulzije stvorene, pre osamnaest veka, religioznom ekstazom hrišćana, a danas radničkim pokretom, moraju se takođe predstaviti kao odlučan podsticaj koji *prinuduje* društvo da se služi isključivanjem jednih klasa pomoću drugih radi ostvarivanja jednog oblika trošenja što je moguće tragičnijeg i slobodnijeg, a isto vreme radi uvođenja toliko ljudskih sakralnih oblika da tradicionalni oblici postanu, u poređenju s njima, dostojni prezrenja. Upravo tropički karakter takvih kretanja govori o totalnoj ljudskoj vrednosti radničke Revolucije, kadre da privlači snagom koja je po neodoljivosti ravna snazi koja proste organizme okreće prema suncu.

Nepotčinjenost materijalnih činjenica

Ljudski život, nezavisno od pravne egzistencije i onakav kakav se zapravo odvija na zemaljskoj kugli usamljenoj u nebeskom prostoru, od dana do noći, od jedne zemlje do druge, ljudski život se ni u kom slučaju ne može ograničiti na zatvorene sisteme koji mu se dodeljuju u razumskim koncepcijama. Neizmeran rad prepuštanja, oticanja i oluje koji ga sačinjava mo-

gao bi se izraziti ako bismo rekli da on počinje tek sa manjkavošću tih sistema; barem onaj deo reda i uzdržanosti koji on dopušta ima smisla tek od trenutka kad se srednje i uzdržane snage oslobode i stradaju za ciljeve koji ne mogu biti potčinjeni ničemu o čemu je moguće položiti računa. Samo jednom takvom nepotčinjenošću, makar i bednom, ljudski prostor prestaje da bude usamljen u neuslovljenom blesku materijalnih stvari.

U stvari, najuopštenije uzev, ljudi su, izdvojeno ili u grupi, stalno angažovani u procesima trošenja. Varijacija oblika ne dovodi ni do kakvog menjanja fundamentalnih odlika tih procesa čije je načelo — gubitak. Izvesna nadraženost, koja se u celini održava u raznim alternativama na upadljivo konstantnom niskom nivou, pokreće zajednice i pojedince. U svom naglašenom obliku, *stanja nadraženosti*, koja se daju poistovetiti sa toksičkim stanjima, mogu biti definisana kao nelogični i neodoljivi podsticaji koji vode odbacivanju materijalnih ili moralnih dobara koja bi se mogla racionalno iskoristiti (u skladu s načelom ravnoteže prihoda i izdataka).

Ispostavlja se da je za tako ostvarene gubitke — u slučaju „*izgubljene (propale) devojke*” kao i u slučaju vojnih izdataka — vezano stvaranje neproizvodnih vrednosti, među kojima je najapsurdnija, a istovremeno ona koja izaziva najveću lakomost — *slava*. Slava, upotpunjena *padom*, nije prestala da vlada društvenom egzistencijom tako da je i dalje nemoguće da se ista preduzme bez nje dok je ona uslovljena slepom praksom ličnog ili društvenog gubitka (propasti).

Na taj način ogroman otpadak (ostatak) aktivnosti uvlači ljudske namere — podrazumevajući i one koje su povezane sa ekonomskim operacijama — u kvalifikativnu igru univerzalne materije: materija se, u stvari, jedino može definisati *ne-logičnom različitosti* koja u odnosu na *ekonomiju* sveta predstavlja ono što *zločin* predstavlja u odnosu na zakon. Slava koja sažeto izražava ili simbolizuje (ne iscrpivši ga) predmet slobodnog trošenja, mada nije u stanju da isključi zločin, ne može biti razlučena od kvalifikacije — barem ako se vodi računa o jedinoj kvalifikaciji koja ima vrednost uporedivu sa vrednošću materije koja je *po svojoj kvalifikaciji nepotčinjena*, koja nije uslov bilo čega drugog.

Ako, s druge strane, predočimo značaj, podudaran sa značajem slave (kao i sa značajem pada), koji ljudska zajednica nužno povezuje sa kvalitativnom promenom koja se konstantno ostvaruje samim kretanjem istorije, ako sebi naj-

zad predočimo da je nemoguće da se to kretanje zadrži ili usmeri prema nekom ograničenom cilju, postaje moguće, kad se dignu ruke od svih ograda, da se korisnosti prida *relativna* vrednost. Ljudi obezbeđuju svoj opstanak ili izbegavaju patnju, ne zato što te funkcije same po sebi obećavaju neki zadovoljavajući rezultat, već da bi dospeli do nepotčinjene funkcije slobodnog trošenja.

(Prevela s francuskog ANA MORALIĆ)

